

յացուցին, Արամազդ, Անահիտ, Միհր և Տիր անուանց տակ։ Գրացիներուն նըման ունեցան իրենց գեղեցկութեան Աստուածուհին (Աստղիկ), որդեգրեցին հետգհետէ Ասորուց Նանէն և Բարշաբինն և իրենց քաջարի նախնիքներ աստուածայուցին, որպէս Վահագն՝ Հաւանականաբար այս շրջանին մէջ կռապաշտական հակում մ'էր միայն գոյութիւն ունեցածն, և ապա Արշակունի անուանեալ շրջանին մէջ բոլորովին կռապաշտական եղաւ ։ կռապաշտական հակումն աւելի Արեւմտեան Հայոց մէջ յառաջ գացած էր, ուր էին և կռապաշտական կրօնի կեդրոններն քան յարեւելս ։

Տիրան, Տիրարան, Տիրիթ, Տրդատ անուանց մէջ Տիր Աստուծոյն հետքն կայ, գուցէ և անկէ է Տիր բառն ։

Եոյն լեզուն իւր ժամանակի քաղաքակրթութեան բարբառն սկսաւ գործածուիլ և ի Հայս, գոնէ զարգացելոց կողմանէ՝, որով և Եոյն զրականութիւնն, որոյ հետեանօք անշուշտ լըուեցաւ փիւնիկ սերմամբ փոխզական տառերու գործածութիւնն, և գուցէ միայն մհհհնական գրութեանց կը գործածուէր։ Ժողովուրդն ի կիր կ'արկանէր յոյն տառերն որ միւլենոյն ծագումն ունէին և աւելի յարմար էին յուսական լեզուին։ Դժբարդաբար այս շրջանի յատուկ որ և է գրական բեկոր հասած չէ մեզ ։

Գուցէ իրաց այս վիճակն շարունակուեցաւ մինչ ծաւալումն Գրիստոնէութեան ի Հայս և Ազաթանգեղոս յոյն տառերով և հայ բարբառով գրած է իր գործն ։

Այս շրջանին մէջ անշուշտ մուտք գտնել սկսած ի մեզ յոյն բառեր, յոյն բերականի ձեւեր և ի մի բան յունարանութիւն։ Յունարէնն քիչ վերջ կ'ըլլայ երկրի գրական լեզուն և Տիրարան Միծի գաւազն Արտաւազդ՝ այդ լեզուով ողբերգութիւններ

կը գրէ (Պուտարբոս)։ Երկրագործութիւնն և վաճառականութիւնն նախորդ շրջանի վիճակն ունէին ։

Յունական արհեստք և գեղարուեստք մեծ ներգործութիւն ըրած չեն թուիր այս ժամանակամիջոցին ։

Ն. ՏԱՂԱԽԱՐԵԱՆ

Վ Ե Ր Զ

ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՅԻՈՅ ՄԱՍԻՆ

Ա. Արշաժ

Ա. — Իջ 47. « Եղեալ կատարեալպէս հմուտ երգողական տաղիցն և հռատորական յորդասաց յայտնարանքան » ։ Ուղղեր էք « ատենարանութեան » . հաւանական թուի, որում կարէ ոյժ տալ խորենացոյ գովեստը Ս. Սահակի ճարտարիօսութեան. « հիացեալ պակեալ ինքնին թագաւորն... իբր քաջախօսի և ուժգնաստի ատն համարձակախօսի » էջ 536. (տպ. վիճեալ. ՌՄԼԶ) ։

Բ. — Իջ 549. « Այլ ձեր իագ այնպէս արարին, զի գնդին Հայոց այրենտիր որեալն այլուր դիպեցան ի գործ » . Գուց ուղղեր էք « Այլ ձեռնրախ » . ինձ թուի որ ոչ է ըստ տեղին ուղղագրութիւնդ. վասն զի « ձեր իագ » բացատրութիւնն է յատուկ ոճ արեւելեան խօսից, որով Միհրան պատուաւորական գովեստ կու տայ Վաղարշին, թէ ձեր թագի այսինքն աստուծային շնորհիւ Հայոց գնդի այրենտիր զօրքը, ուրիշ տեղ գտնուեցաւ, ապա թէ ոչ փոխանակ Վահանայ փոքր գնդի տուած մեծ քնասին, նոքա կատարեալ յաղթութիւն կը տանէին ։

Գ. — Իջ 246. « Հայթայթանս իմն առ չարի և սուգ պատճառանաց մեծի և անաւոր հասելոյ տրտմութեան հաշուէին » . Գուց ուղղեր էք « Հայթայթանս իմն առ չառոյ »... Այս և ուղղութիւնն չէ բնախմաստին ։ Վասն զի Հմայեկի մահը մեծ չարի և սուգի պատճառ եղաւ իւր գնդին, « որք իբրեւ տեսանէին զիրան՝ ի սուգ մեծ մտեալ ի վայր կործանէին, չունենով ա-

1. Ըստ Յերոնիմոսի՝ յոյն լեզուն քնդհանրապես էր այս կողմերն, բացի Գաղատիոյ՝ չկար երկիր որ չխօսուէր յունարէնս ։

մենեին յոյս ինչ միտքարութեան. այլ անձամբ անձին այր իւրաքանչիւր զվճիս վատ մահու և յորաչար կորստեան կատարեալ տեսանէր»։ Ուստի այս ամենէն զարհուրած փախան լեռները ապաստանելու, ամուր պալաւն գտնելու, եկած չարի դէմ, որ և մեծ սուգի պատճառ եղաւ ամենընէն։ Ուստի իրենց անձը փախստեամբ և թաքստեամբ հագիւ ապրեցնել աշխատողները, հագիւ թէ թանձրամարմին և դանդաղորտն արչառները հանէին սարերու գլուխը, կամ կը զոգէին քարանձաւներու մէջ։

Ե. — Էջ 23. «Եւ խոնարհեալը յաւնարգութիւն անողորմութեամբ գտեալք ի բաժանուիմ»։ Դուք ուղղեր էք «գերեալք ի բաժանուիմ»։ Այս ևս ըստ բնագրի մտաց չթուի լինել։ Քանզի Արշակ թաւալորութեան բաժանմամբ գերութեան մէջ չիկեալ։ Այլ նա կը տրտնջէ թէ անիրաւ կերպով բաժանման ենթարկուեցան. ուստի այս ասացուածը «անողորմութեամբ գրտեալք ի բաժանուիմ» ուսմկական ոճ է հեղինակիս, փոխանակ ըսելու «անողորմութեամբ գտաք բաժանեալ»։ Նոյնպիսի անհարթ ի՛ր քաժի՛ն՝ զանուծ ծառայութեան ստացեալ կրէք յանձինս»։

Զ. — Էջ 29. Լաւագոյն էր որոշել զինչ է «զաղեղնայինն բարբառել» ապա կարելի էր զիիզախական փոխել ի նիզակական։ Որովհետեւ որսի անասունները իւրաքանչիւրն որոշ զէնքով կ'որսացուին. արջ մը, կամ կինճ. սրով գեղարդով և նիզակով սպաննել աւելի յարմար է և յաջողակ քան թէ նետով։ Իսկ թիթեւն, թաց որսականները՝ ցիւն և այծեալն, աւելի դիպող են նետիւ խոցոտել և սպաննել. ուստի անոնց ետեւէն վագողը, թէ՛ խիզախական ձայն պիտի արձակէ և թէ աղեղով նետ թռուցանէ, և թռած նետը գնալով կը գնայ և թէ լարը ճայթելով աւանջ կը խլացնէ, այսինքն «աղեղնայինն բարբառի» կամ ըստ Եղիշէի միով մասամբ «ճայթմունք լարից աղեղանց զլսելիս ամենեցուն առ հասարակ խլացուցանէին»։

Է. — Էջ 44. «Եւ գնացեալ քրիստոնէաբեան նաւատաց որոյ անունն» Ուղղեր էք «Եւ գնացեալ գհետ քրիստոնէաբեան հաւատոց, որոյ անուն»։ Այս ուղղագրութիւնը իսպառ կ'աղաւաղէ բնագրի իմաստը։ Ս. Միսրոր կը գիմէ Պղատոսին, որ հերակոս է, սորա աշակերտը Նոյնպէս հեթանոս, կրօնքով և տոնով, առած հետը ճարտասաններու զրածնեբէն կ'երթայ... Եւ քրիստոնէաբեան հաւատալով կը կոչուի Եփրիմեան. և թերեւս բնակութիւն կը հաստատէ ի Սամուսատ ?

Թ. — Էջ 163. «Եւ ճանաչիք երեւելի ի մէջ սպայից» Դուք ուղղեր էք «ի մէջ Պարսից»։ Այս ուղղութիւն ևս ոչ է ըստ տեղւոյն, քանզի Ս. Վարդան կը խօսի այն երեւելի իշխաններու հետ, որոնք իւրեն հետ ի կապանս են, և անոնց կ'ըսէ՝ Դուք որ երեւելի ճանաչուած էք զինուորութեան մէջ, իբրեւ մեծեր, զօրավարներ և քաջեր, նաեւ ուրիշ ազգերու մէջ գովուած էք քաջութեամբ և հաւատով ևն, Հաւատոյ ուրացութեան բռնադատուած հայերը, չէին կարող երեւելի ըլլալ անհաւատ պարսից մէջ, զի ոչ քաջութեան էր հանդէս, այլ հաւատոց և քրիստոնէական կրօնքի մէջ հաստատուն մնալուն։

Ժ. — Էջ 575. «Թէ չճանաչողութիւն Պերոգի և ի յետսահարութիւնն քռահաղատեաց զիս մեռանել»։ Դուք ուղղեր էք «և հարստահարութիւն»։ Այս ուղղութիւնն ևս ոչ թուի ըստ մտաց բնագրին։ Նիխոր խօսելով վահանի հետ ապստամբութեան մասին, մեղաւորութիւն կ'ուզէ բառնալ Պերոգի վրայ, ուստի կը ծանրանայ անոր բանական և բարոյական բացասական կողմերու վրայ որ է մտքի՝ չճանաչողութիւնն իսկ կամքի յետսահարութիւն (թերեւս լաւագոյն՝ յետսամտութիւն) ուստի հարստահարութիւն իբրեւ արդիւնք չճանաչողութեան և յետսամտութեան չէ կարող փոխանակել իւր պատճառները։

ԺԴ. — Էջ 577. «Յորմէ ի դառն ծառայութենէ՝ մինչ կենդանի է՝ Արեաց աշխարհն զերծանել ոչ կարէ»։ Ուղղեր

էր կենդանի եր... ոչ կարեր» Այս ուղղութիւնը իսպառ թիւրիմացութիւն է. ուրովհետեւ խօսքը ոչ թէ Պերոգի վրայ է, որ մնած է, այլ Հեփթաղին որ կենդանի է և Պերոգի անխեղութեամբ, մեծ և ազատ թագաւորութիւնը, ինկնաւով Հեփթաղի ծառայութեան տակ, քանի որ վերջինս կենդանի է, Արեւաց աշխարհն որ դառն ծառայութենէն ազատել ոչ կարէ:

Մնացեալը լաւ են ըստ իս:

Հ. Գ. ՆԱԶԱԳԵՏԵԱՆ

ՎԵՐՋ

Ա. Ա. Ա. ՔԵԼ ՍԻՒՆԵՑԻՈՅ

ՆՈՐԱԳԻՒՅՏ ՏԱՂԵՐ

Փանի որ հայկական գրականութիւն մը երևան կը բերեն Չեռագիր Տաղարանները՝ թէ՛ գրագէտներու և թէ՛ բանասերներու մեծ հաճոյք պիտի պատճառէ անոնց նորագիւտ օրինակները: Ճիշդ է թէ անծանօթ ձեռագիր Տաղարաններ քիչ պէտք է գտնուին, բայց սակայն շատերը՝ որոնց ըով կը գտնուին այդ տեսակէն՝ արհամարհանելով կը վերաբերուին գէպ ի անոնց: Տարիներ առաջ երբ Նիկոմիդիոյ Առաջնորդը Տ. Ստեփանոս Արքեպս. Յովակիմեան՝ իր թեմի բոլոր ձեռագրաց կարգաւորեալ ցուցակը Յակ. էֆ, Յովակիմեանին պատրաստել տալով Ս. Ղազար զրկեց՝ մեծ յոյսով որոնեցի միջնադարեան Տաղարաններ և հատ մ'ալ չգտայ, և ո՛րքան մեծ հաճոյք զգացի երբ Պարտիզակի մէջ գտայ երկու Չեռագրեր՝ որոնց առաջինը՝ լաւագոյն Տաղարաններու շարքին մէջ դրուելու կ'արժանանար: Տաղարաններու ծանօթ բազմաթիւ օրինակներ վիեննայի և Վիենետկոյ Միտիթ. հարց մատենադարանաց մէջ կը գտնուին, և վստահ զի շատ քիչ Տաղարաններ կան որոնց

Քրիստոսի 1550-1600 թուականին գրւած ըլլան՝ ատոր համար հնութեան տեսակէտով չէ որ յարգ պիտի տանք այդպիսի ձեռագրի մը, այլ՝ իրեն բովանդակութեան և նորութեան: Տաղարանս, որ գտայ Սըլլեան Մինաս էֆ. ըով՝ ներկայ վիճակիս մէջ 582 էջերէ կը բաղկանայ և կը բովանդակէ 242 տաղ, թիւ մը որ չունին ո՛չ մի ծանօթ Տաղարան. բաց աստի բազմաթիւ նորութիւններ և նոր տաղասացներ երևան կը հանէ: Չեռագիրս զխաւոր երկու գրիչ ունի, առաջին գրչէն յիշատակարան մը կայ յէջ 158 «Իրեցաւ տաղարանս ձեռամբ անարհեստ և անիմաստ սուտ և փուտ գրչի Թուլման սարկաւագի, ի վայելումս Աստուածատուրին»՝ զոր տէր Աստուած վայել տացէ ընդ երկայն աւուրբք. ի թվակա նութեանս հայկազեան տոհմի ՌՃԼ (1659) ամի: Վստն որոյ աղանչմբ դասք երգեցողաց յորժամ որ հանդիպէք » . . . և այլն:

Չեռագրիս երկրորդ գրչէն յէջ 582 հետեալ յիշատակարանը կայ « Իրեցաւ Տաղարանս ձեռամբ Աստուածատուր զպրէ՝ ի թվականութեանս հայկեան ՌՃԼ (1690) ամին, ամսեան մայիսի Ժ (10)ին, ի վաշիւումս անձինս. աղաչեմ զձեզ չմեղադրել զրիս, քանզի անվարպետի է գիրս: Դարձեալ աղաչեմ որ զքօնուր ի խրախճանութիւն տաղարանիս՝ Աստուած ողորմի ասացէք ծնողացս, հօրս տէր Պօղոսին և իրիցիին մօրս, հուսկ յետեալ թշուառականիս Աստուածատուր » են:

Այս Աստուածատուր զպրէ՝ ըստ իս է այն՝ որ Տաղարանիս մէջ բաւական տաղեր ունի և որ Տիգրանակերտցի կը յորջորջէ ինքզինքը: Բնական է որ ձեռագրիս առաջին մասը աւելի կանուխ գրուած է վստն գի երկու մասերուն թղթերը կը զանազանուին իրարմէ: Յաւալին այն է որ այսպիսի տաղարան մը բաւական թը-

1. Փափաքելի է որ բոլոր եպիսկոպոսները և առաջնորդները իրենց թեմի ձեռագիրները եթէ չեն կրնար առաջնորդարան փոխադրել՝ գէթ անոնց կարգաւորեալ ցուցակը կազմեն և զայն իրենց մօտ պահեն:

2. Յայտնի կ'երայ թէ Թուլման փոխանակ «Աստուածատուրին»՝ «Քրիստոսապատուրին» գրած էր զոր 31 տարի վերջ Տաղարանիս երկրորդ մասին գրելը ընթերցած է ու իր անունը գրած: